

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

TAHRİR DEFTERLERİNİN NEŞRİ HAKKINDA NOTLAR

Géza Dávid

Tahrir defterlerinin yayınlanmasında çeşitli yöntemler kullanıldı ve kullanılmaktadır. Bunları kısaca ve en önemli uygulayıcısının adıyla karakterize etmeğe ve bir kaç söz ile değerlendirmeğe çalışacağız.

1. Defteri veya defterleri dikkatli bir transkripsiyon sistemini kullanıp metin niteliğinde olan bölümleri çevirerek, tıpkıbasımıyla birlikte yayınlamak (Halasi-Kun ekolu)⁽¹⁾ Filoloji açısından en mükemmel metot budur, fakat bir taraftan çok masraflı,⁽²⁾ öte yandan - nedeni aşağıda belirtileceği gibi - genellikle lüzumsuzdur.

2. Defteri bugünkü Türk alfabesine çevirip kişi adlarını atlatmak suretiyle tam tıpkıbasımından vazgeçerek olduğu gibi yayınlamak (Yinanç - Elibüyük sistemi). Bu da çok kâğıt israfına yol açan yöntem, fakat defterin esas sırasını bozmuyor. Kişi adlarının verilmemesi ile ilgili tereddütler Feridun Emecen tarafından dile getirildi.⁽³⁾ Verdiği örneklerle bugünkü anlamında soyadı mefhumunu bilmeyen toplumlarda da ad listelerinden ne gibi sonuçlar çıkartılabileceğini gayet güzel gösterdi. Defterlerin bu bölümden herhalde

(1) Ömek yayın için koyduğu şartlar şu yazısında özetlendi: "Some notes on Ottoman *mufassal* defter Studies" *Raiyyet Rüsümü. Essays presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday. Journal of Turkish Studies - Türklük Bilgisi Araştırmaları* 10 (1986), 165. Kendi prensiplerine dayanan bir sürü makalesi başta *Archivum Ottomanicum* dergisinde çıktı. Buna rağmen bu sisteme göre tam bir defter içeren tek eser öğrencisi Gustav Bayerle tarafından gerçekleştirildi: *Ottoman Tributes in Hungary. According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*. The Hague - Paris, 1973.

(2) Lüzumsuz kâğıt kullanımının en korkunç örneği az önce çıkmış olan şu eserdir: Bahacddin Yediyıldız - Ünal Üstün, *Ordu yöresi tarihinin kaynakları. I. 1455 tarihli tahrir defteri*. Ankara, 1992, 688 s.

(3) Sosyal tarihi kaynağı olarak Osmanlı tahrir defterleri. *Tarih ve sosyoloji semineri. 28-29 Mayıs 1990. Bildiriler*. İstanbul, 1991, 150, not 13 ve 149-155.

yararlanmak lâzım⁽⁴⁾, ancak ister Balkanlarda, ister Anadolu'nun pek çok bölgesinde aileler uzun vadede takip edilemediği için (yani aile rekonstrüksiyonu mümkün olmadığı için) adların dökmesini genel olarak ben de gereksiz buluyorum.

3. Defteri başka bir dilin kurallarına göre tam tıpkıbasım vermeden olduğu gibi yayınlamak (Macaristan'da Fekete ekolu, eski Yugoslavya'da da yaygınca izlenen sistem). Bu tip neşirlerin en büyük zayıflığı, o dili bilmeyenler (özellikle kiril, grek veya gürcü harflerini okuyamayanlar) için hemen-hemen kullanılamaz bir metin oluşturduklarıdır. Tabii olarak bu tür yayınlar başlıca olarak ilgili ülkede yerel tarih yazmak isteyenler için hazırlanıyor, ve bu araştırmacılar sadece bu şekilde neşredilen metinden yararlanabiliyorlar. Bu durumlarda tıpkıbasım verilirse (ki Yugoslavya'da bazen yapıldı) yayın uluslararası çapta da kullanışlıdır. Bu bakımdan Macaristan'da çıkan bu tür kitaplar biraz taşralı sayılır. Bir tek özrümüz vardır: Macarca verilen yer ve kişi adlarını okumak o kadar zor değildir. Aynı zamanda bu sistemle hazırlanan eserler de, kalıplaşmış formülleri her sefer tekrarladıkları için, oldukça kalın ve masraflı oluyor.

4. Defterdeki tekrarlanmalar yerine ilgili yerde toplatılan vergiler için belirtici sayılar kullanıp, kişi adlarından da vazgeçerek en önemli bilgileri vermek (Hütteroth sistemi). Bu çok tasarruflu bir metot, fakat bazı ayrıntılardan yoksun kalıyoruz.

5. Kişi adlarını yerleşim merkezlerine göre, defterin tablo halinde verilebilecek kısımlarını bu şekilde, olağandışı vergileri ve başka ekleri not halinde neşretmek (benim izlediğim yol). Böylelikle defterin tamamı tasarruflu bir biçimde okuyuculara sunuluyor, esas metin ise, bir tahrir defterini bir tek kez görmüş olanlar için bile nispeten küçük çaba ile bir araya getirilebilir.

6. Defterin verilerinden ancak en önemli ve belirgin olanlarını anlatmalı bir biçimde, yerleşim yerlerine göre sistematik olarak vermek (Göyünç metodu). Bu yöntem tam yayın sayılmaz, buna rağmen Hütteroth'un adıyla simgelediğim düzenle kimi benzerlikleri vardır.⁽⁵⁾

Tıpkıbasım gerekliliği konusuna gelince, bunu mufassalların okumasındaki zorluk bakımından ele alalım. Bu açıdan defterler dört bölüme ayrıt edilebilir.

1. Yer adları. Bunlar her bölgede güçlükler çıkartabilir. Demek ki orijinaleri de verilirse yararlı olur.

2. Kişi adları. Bunlar pek çok yerde (yani soyadı kullanılmayan kültür-

(4) Bu alanda ilgiye lâyık ilk atılan adımlar için bk. Amina Kupusovic, Muslimanska imena u opsirnom popisu Bosanskog sandzaka iz 1604. godine. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1990 [1991]), 267-306 (İngilizce özet: 308)., Yılmaz Kurt, Adana sancağında kişi adları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi. Tarih Bölümü* XV/26 (1991 [1992]), 169-252.

(5) Hüdâvendigar livası defterlerinin neşrinde izlenen pratik yukarıda sıralanan gurupların dışında kalıyor, ancak 2, 5 ve 6 numaralarla benzer özellikleri var. Zira bir taraftan kişi adları verilmedi, öte yandan bilgilerin bir kısmı tablolatırıldı, fakat kimi ayrıntılar hiç yansıtılmadı: Ömer Lâtîfi Barkan - Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası tahrir defterleri*. I. Ankara, 1988.

lerde) fazla problem oluşturmuyorlar. Bu açıdan Macaristan özel bir duruma sahiptir. Burada 16. yüzyıla kadar aile adları oldukça sabitleşmiş noktaya geldiler ve bu yüzden ender olanlarını ara sıra hiç okuyamıyoruz veya çok zor okuyabiliyoruz. Bu doğru ise de soyadlarının çoğu bu kategoriye dahil değildir ve yüzde 75-80 oranında kolaylıkla çözülebilir. Demek ki bu ülkeye ait defterlerde tıpkıbasım yararlı olabilir, fakat illâ gerekli değildir.

3. Vergiler. Bunlar - idarî merkezler hariç - problemsiz şeyler. Şehir ve kasabalar dışında fotokopilerine hiç ihtiyaç yok bence.

4. Şimdiye kadar sıralananların dışında kalan kısımlar. Bunlar muafiyetle, mezraaların tapuya verilmesiyle ve başka konularla ilgili metinler. Bunların arasında kalıplaşmış formüller az değildir, ama bir kısmının okuması güç olabilir. Demek ki bu bölümlerin tıpkıbasımını da lüzumlu olabilir.

Özetlersek, tıpkıbasım verme, vermeme bakımından gerçekten önemli olan bir tek bölüm vardır: yeradları. Fakat bu defterin en kısa bölümüdür. Ötekilerden genellikle rahatlıkla vaz geçilebilir. Tabii'dir ki sadece problemlili olan yerler veriliyorsa melez bir sistem meydana gelir. Hiperfilolojiyi savunanlar için bunu öne sürmek günah sayılabilir, daha gerçekçi olanlar belki kabul edebilirler.

Maddî imkânlar elverdiği takdirde her ülke, en iyi ihtimalde her sancak için birer (en tipik veya en problemlili) defterin fotokopisinin verilmesinde hiç şüphesiz büyük fayda hasil olacaktır. Bu gerçekleştirilemediği takdirde, tercihim güvenilir kişilerce yapılan mümkün olduğu kadar büyük sayıda değerlendirmeli ve tasarruflu biçimde metin veren, ayrıntılı endekslerle donatılan eserlerdir.

Şimdiye kadar yapılan yayınların başka problemleri de vardır. Bunların en önemlisi tam yayın yapanların çoğunun bununla hemen hemen yetinmiş olmalarıdır. Yani birkaç sayfalık, kimi zamanlar konu ile bile pek fazla alâkası olmayan ayrıntılar üzerinde duran önsözden sonra metni bazen daha az, bazen daha fazla ve titizlik bakımından da değişik seviyede olan dipnotlarla dökmüş olmalarıdır. Özellikle eski Yugoslavya'da ve Türkiye'de çıkan bu tip yayınlar filoloji bakımından bazen yetersiz seviyede kalıyor.⁽⁶⁾ Kimi ülkelerde yer adlarının eski ve bugünkü yerinin tespiti bakımından en büyük sorun tarihî coğrafya alanında bir kontrol malzemesinin, yani Osmanlı dönemi öncesi kaynakların bulunmasıdır. Macaristan'daki araştırmaları büyük ölçüde kolaylaştıran unsur, bu alanda 18. yüzyıldan beri Osmanlı döneminden az veya çok öncesi veya az sonrasına ait malzeme içeren eser, monografi ve haritaların büyük sayıda çıkmış olmasıdır.⁽⁷⁾

(6) Örneğin Ali Alicic'in Semendre sancağı defterlerinin kimi nahiyelerini kapsayan neşrinde (*Turkski katastarski popis nekij područja zapadne Srbije. XV i XVI vek. I-III. Čačak, 1984-1985*) aynı yer iki-üç değişik şekilde okunuyor ve aynı yer olduklarına işaret edilmiyor.

(7) Bunların en önemli olanlarından bir-iki tanesini zikrederim: Johann Matthias Korabinsky, *Geographisches-Historisches und Produkten-Lexicon Ungarns*. Pressburg, 1786., Joannes Lipszky, *Mappa generalis regni Hungariae...* Pesthini, 1806., Dezsó Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I-III, V. Budapest, 1890-1913., György Györfly, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. I-III. Budapest, 1963-1987 (toplam 7 cilt olacak).

Tam yayın yapanlarla ilgili başka bir tesbit şudur: özellikle maddî nedenlerle bir tek defterin yayınıyla yetinmek zorunda kalmalarıdır. Oysa, bence bu tür çalışmaların en önemli prensiplerinden biri, mevcut olan tüm defteri (tabii olarak mufassalların yanı sıra başta icmal ve cizye defterleri olmak üzere her yazılı belgeyi) ele alarak ilgili bölgenin tarihini yazmaktır. Metin bunun yalnız eki olabilir. En tasarruflu ve aynı zamanda defterlerin tüm ayrıntılarını veren yayın yöntemini özellikle bu bakımdan araştırdım. Bir tek defterin olduğu gibi dökülen ve naşiri tarafından hiç veya hemen hemen hiç değerlendirilmemiş verilerinden nasıl istifade edeceğiz? Bu güzel malzemedemeden⁽⁸⁾ biz Türkologlar faydalanamazsak, onu konuya yabancı tarihçiler kullanacaklar ve büyük bir ihtimalle yanlış neticelere varacaklardır. Çünkü bir defterde takip edilen sistemle mantığı ancak o defterle aylar ve yıllarca uğraşan kişi bilecektir. Çok şükür son yıllarda Türkiye'de de kimi ümit verici ve hakikî mütalâa sonucu olan eserler de doğmuş bulunuyor⁽⁹⁾.

(8) Doğal olarak kaynağın bir vergi tahriri olduğunu her zaman gözönünde tutmak gerekiyor. Bunu son defa Bekir Kemal Ataman vurguladı: "Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries). Some Considerations", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XXXV (1992), 187-198. Kendisinin tahrirlerin çoğumuzun bildiği eksikliklerine ve problemleri yerlerine bir daha dikkati çekmesi yararlıdır, aynı zamanda tamamlayıcı malzeme olarak tavsiye ettiği belgelerin çoğu aynı veya başka bakımdan eksik ve problemlidir.

(9) Barkan - Meriçli, *a.g.e.* (Barkan'ın girişi eksiktir, bu yüzden en önemli bilgilerin bazıları bile verilmemiş, buna rağmen pek çok yeni ufuklar açan görüntüsünü dile getirdi)., Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı asırda Ayıntâb livâsi*. İstanbul, 1988., Feridun Emecen, *XVI. asırda Manisa Kazâsi*. Ankara, 1989., Yunus Koç, *XVI. yüzyılda bir Osmanlı sancağının iskân ve nüfus yapısı*. Ankara, 1989.